

NEW JUNGIAN
ISRAELI ASSOCIATION

עמותת יונגיאנית
ישראלית חדשה (ע"ר)

דף הבית

**האקזיסטנציאליזם הדיאלוגי במטא-
פסיכולוגיה
היונגיאנית של אריך נוימן
(הרצאה במפגש החברה היונגיאנית 13-10-5)**

מאת

תמר קרון ודוד וילר

אוגוסט 2013

שלוש המסות שנציג היום – "הנפש ושלת מישורי המציאות" "הנפש כמקום היצירה" ו-"האדם ומשמעות" הם האחרונות בשורת מסות שנוימן כתב כהרצאות לכנסי "ארנוס". שלשתן נכתבו בין השנים 1952 ו-1959, שנותיו האחרונות שלפני מותו בטרם עת. בשלושתן מציג נוימן את המטא-פסיכולוגיה שהמשיג במהלך למעלה מעשר שנים של חשיבה תיאורטית. מאמרי ארנוס מהווים מכלול של חשיבה יצירתית על הנפש, המהווה גשר בין תפיסתו ההתפתחותית בה הוא מזוהה בדרך כלל, לבין תפיסה אנליטית-אקזיסטנציאליסטית מקורית.

ראיתו של נוימן, שהיא ראשית לכל ראייה יונגיאנית, ניזונה גם ממסורת אקזיסטנציאליסטית מרכז-אירופית וממקורות יהודיים, ובמיוחד הפילוסופיה הדיאלוגית של מרטין בובר. החוג שנוימן היה מחובר אליו במשך 10 השנים האחרונות שלו היה חוג ארנוס, קהילה של אינטלקטואלים אירופאים בעיקרה, עם כמה אנשי רוח ידועי שם מכל העולם. עמדתו של נוימן בחוג זה היתה למרכזית אחרי שיונג כבר לא היה פעיל שם. מספר מלים על כנסי "ארנוס" הייחודיים ומיוחדים במינם. ארנוס היא מלה יוונית המייצגת משתה בו כל אורח מביא תרומה לסעודה, ואין מארח. זהו משתה שוויוני מאחר וכל המשתתפים שווים במעמדם. בכנסי ארנוס המזון הוא רוחני וניתן בסביבה של קהילה שוויונית. הכנסים הללו נוסדו על ידי אולגה פרויבה-קפטיין, ונערכו מדי שנה מאז שנת

1933 בעיירה אסקונה ליד אגם מג'ורה בשווייץ האיטלקית, בהשתתפותם של פסיכולוגים, פילוסופים, חוקרי מיתולוגיה ודתות וכן אנשי מדע מן השורה הראשונה. אחד הצילומים המפורסמים מכנסי ארנוס הוא צילום של חברת המשתתפים, המייצגים את מיטב החשיבה והחקירה של האדם, יושבים סביב שולחן עגול מתחת לעץ רחב צמרת. ההרצאות נאספו והתפרסמו בשנתון "ארנוס" (Eranos Jahrbuch).

מספר מלים על הרקע הביוגרפי של אריך נוימן. מדוע חשוב בעינינו להביא את הרקע הביוגרפי של נוימן? מאחר והמטא-פסיכולוגיה שלו כמעט ואינה מוכרת, והוא מוכר בעיקר כפסיכולוג אנליטי-התפתחותי, גם זאת לא בחוגים רחבים. אנו חושבים שלכך מספר גורמים. 1. הנתק של נוימן מיונג ומהקלוב הפסיכולוגי בציריך מאז שעלה ארצה. ידוע לנו שחברי הקלוב דחו את נוימן, לדוגמה היתה ביקורת קשה על ספרו "פסיכולוגיה מעמקים ומוסר חדש" (1949). 2. באנגליה פורדהם ייצג את הצד ההתפתחותי והוא ביקר את נוימן קשות. 3. בארצות הברית הוא תורגם מאוחר, ובנוסף לכך מוכרים בעיקר כתביו על האם הגדולה ועל מקורות התודעה, ומאמרי ארנוס שלו הרבה פחות. 4. בישראל עצמה נוימן נשאר מנותק תרבותית ותקשורתית, גם כי הוא כנראה אינטרוברט ולא התעסק בכלל בחיי הציבור מעבר לבניית חוג קטן של יונגיאנים, וסירב להיות מרצה באוניברסיטה או בכל מקום אחר. וכן בגלל שדיבר וכתב בגרמנית. בנוסף לכך, בתקופתו שלטה הפסיכואנליזה בישראל שליטה מוחלטת. מעטים מכתבי נוימן תורגמו לעברית.

אריך נוימן נולד בברלין בשנת 1905 ונפטר בתל-אביב בשנת 1960. בשנת 1932 פגש את יונג בציריך, ששימשה תחנה בדרך של נוימן עם משפחתו לישראל, אליה הגיע בשנת 1934. תארו לעצמכם את המפגש בין נוימן ליונג המבוגר ממנו ב-30 שנה. מופיע בחור צעיר, עם חיבור על קפקא, בו הוא כותב על החוק כעל ישות טרנספרסונלית. האדם אשר מתנהל מול החוק כאילו החוק הוא פרסונלי, נהיה לדמות קפקאית, בלתי ממומש, סובל וחסר משמעות. נוימן אומר במאמרו על הדברים שאומר לק' הכומר של בית האסורים:

עליך להיות במפגש שלך עם המשפט, בעצם כניסתך לשערי המשפט. וזו הזדמנות לאדם ל-*auseinandersetzung* (עימות בתוך דיאלוג) עם האשמה הראשונית, עם הקריאה שבאה מהמשפט. על כן כל תביעה היא גם הזדמנות לבצע את המשימה המרכזית- להיכנס לתוך החוק (לפגוש את הטרנספרסונלי, להיכנס לאינדיבידואציה). החזירה של הטרנספרסונלי לתוך האדם יכולה לקרות בכל רגע ובכל מקום, כל התנסות בעולם מסביב, יכול להיות עץ, דפיקה בשער, השכן, הכל בכל הינו חלק מהמשפט.

יונג התלהב מהחיבור הזה, וקיבל את נוימן בזרועות פתוחות. נוימן היה באנגליזה אצל יונג במשך שנה, ולאחר מכן במפגשים מעטים כאשר נוימן הגיע לציריך. נוימן לא פרסם את החיבור על קפקא, אלא רק בשנת 1958. בכך שפרסם זאת 25 שנה מאוחר יותר, חזר לאותה נקודת מפגש עם יונג עם אותם עקרונות אך מפותחים לכדי בנין תיאורטי ייחודי ועצמאי.

למרות שהיה קשר חזק בין נוימן ליונג, קשר אינטלקטואלי בעיקרו שהתבסס על מכתבים ועל פגישות פעם בשנה, שבזמן מלחמת העולם השנייה נפסקו לגמרי, הרי הוא לא היה תחת ההשפעה הקרובה של יונג. האנגליזה אצל יונג נמשכה שנה בלבד, ומבחינה חברתית נוימן התנתק מהקלוב הפסיכולוגי של ציריך. מסע ההתפתחות התיאורטית של נוימן ניזון גם מהמטען התרבותי שהביא

עמו מהרקע הקודם לפגישתו עם יונג: רוח רפובליקת ויימר הנועזת והמהפכנית, השיטה הפנומנולוגית והקשר שלו לקבלה וחסידות שלמד באוניברסיטה.

פתיחה לדיון במסות

בהרצאתנו היום נתמקד בציר אגו-עצמי, שהוא תרומה ייחודית של אריך נוימן לפסיכולוגיה האנליטית. רעיון ציר אגו- סלף שכל כך מרכזי בתיאוריו של נוימן את נפש האדם מבטא בראש וראשונה קשר דיאלוגי בין שניהם. נוימן אינו מציג את הקשר אגו-עצמי כפי שיונג מתאר, כקשר בין כוח עליון המארגן ומתקשר אל כוח נחות ממנו אלא כזיקה בין שניהם שאימננטית להוויה. הוא מתאר את האגו כשלוחה שהעצמי שולח את עצמו כ-filiale, כלשונו: "כאשר האגו חווה עצמו כאיבר של צנטרוברסיה (ולא כ"רק-אגו") (אז הוא שלוחה של העצמי, וחווה עצמו כפתיחות נומינוזית הקשורה לעצמי בעל העוצמה הנומינוזית מעל ומעבר." תהליך flilialisierung) (שליחת שלוחה או לוויין, ובמובן הסמלי – האב מוליד את הבן) קיים מלכתחילה, כמו גם תהליך האינדיבידואציה, תהליך של התקרבות בין האגו לעצמי, שמטרתו צנטרוברסיה. נוימן מרחיב מעבר לתפיסה הארכיטיפית, אשר כפי שנראה בהמשך הוא ממקם בתוך השדה הארכיטיפי, ומציג את הקשר אגו - סלף כמבטא מרכזי ושלמות דיאלוגית-הדדיות גם בפנים וגם בחוץ, שמעבר לכל הפרדה.

מושג ציר- אגו- עצמי מכונה על ידי נוימן גם ציר- עצמי- אגו, וחשיבות היפוך זה תתבהר בהמשך. יונג רואה בעצמי את הארכיטיפ המרכזי אשר מארגן ומוביל את נפש האדם. יונג מדגיש שהאגו הינו אחד מהקומפלקסים והוא איננו מרכזי האישיות, אלא מרכז המודע. ואילו נוימן טובע את המושג ציר-אגו - עצמי, ובכך הוא מדבר על יחידה דיאלוגית שמתנהלת ומתפתחת על וסביב ציר. כתלמידו של יונג נוימן אף הוא מייחס חשיבות מרכזית לניגודיות בין מודע של האגו לבין הלא מודע של הארכיטיפי. כמו יונג אף נוימן מדגיש את תהליך יצירת המודעות והמשברים הנוצרים כתוצאה מיחס של העצמי לאגו ולהפך. אולם נוימן מדגיש את מרכזיות האופי הדיאלוגי של ציר-אגו-עצמי, אף בכך שניתן להפוך את הסדר אגו-עצמי ל-עצמי-אגו, וכן בכך שהוא קורא ליחס בין אגו לעצמי "ציר". תפיסתו של נוימן מדגישה את הזיקה. דו כיוונית זו מבטאת את הטבע הדיאלוגי. זאת בשונה מיונג המתאר קשר חד-כיווני היררכי.

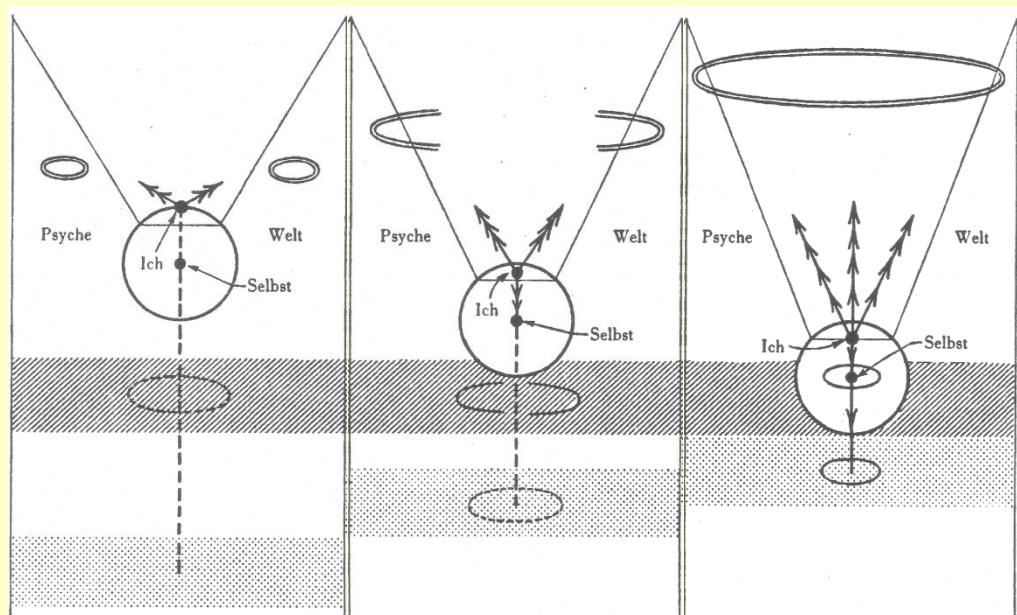
נתבונן בשלשה היבטים של הציר אגו-עצמי כפי שנוימן מציג אותם בשלש המסות.

הנפש וגלגול מישורי המציאות (1952)

במסה זו נוימן מציג המשגה חדשה של מעמד האדם בעולם, במודל של שדות ידע, כשהציר אגו-עצמי חותך את כולם וסביבו מתמרכזת (zentrierung – centers) נפש האדם. נוימן מתאר שלשה מישורי מציאות, או שדות ידע: שדה המציאות, השדה הארכיטיפלי ושדה העצמי. שדות אלה מתקיימים בו-זמנית – זוהי קביעה בסיסית של נוימן שהיא בבחינת חידוש מעבר ליונג. בהמשגה המטא-פסיכולוגית נוימן משתמש במושגים של "שדה" ו"ידע", במושגים של מישורי מציאות שונים, ומתאר אותם בשפה של אנתרופולוגיה פילוסופית. בהתייחסותו לסוגי ידע שונים המתקיימים זה בצד זה כלולה תפיסה של האגו שהיא מעבר לסיווג האגו כקומפלקס, דהיינו כשדה ידע המכונה תודעת-אגו. תפיסה זו מרחיבה את התפיסה של יונג ונותנת לאגו מקום מרכזי,

שיתואר מאוחר יותר במאמר זה כקוטב על הציר אגו-עצמי. נוימן עוסק בשאלה מהו האדם, מה מייחד אותו, ומסתכל על תודעת –אגו מנקודה זו של מה שמייחד את האדם. תשובתו כאן היא שתודעת אגו הינה "המאפיין הבלעדי של המין האנושי" שמאפשרת לאדם להסתגל לסביבות שונות, להבדיל משאר היצורים החיים המחוברים לסביבה ייחודית בשדה אחדותי. בעלי חיים הם תלויי שדה זה, שהוא חתך עולם ספציפי ייחודי למין המסוים. לכן "המידה בה הם מסתגלים לשדה הספציפי שלהם מאפשרת את קיומם ובה בעת מגבילה את חירותם, כלומר את קיומם בתנאי חיים אחרים." האדם לעומת זאת אינו כלול בתוך העולם החיצוני אלא עומד מולו, מתבונן בו כבאובייקט חיצוני ומתנהל בו בעזרת הטכנולוגיה. מצב זה של תודעת אגו נותן לאדם יתרון על פני כל היצורים החיים האחרים מחד, אך מאידך מנכר אותו מהעולם, מאחר והוא איננו "בתוך" אלא "ממול".

שרטוט של שלשת מישורי המציאות או שלשת שדות הידע

שדה המציאות

השדה הארכיטיפלי

שדה העצמי

שדה המציאות: כך מתאר נוימן את אחד משלשת שדות הידע – או מישורי המציאות – שהוא שדה המציאות. תודעת אגו היא חלק משדה המציאות, אשר לתודעת אגו נראה כאילו הוא היחיד והאובייקטיבי. נוימן מדגיש שכל שלשת השדות הם שדות של מציאות, גם אם עבור תודעת האגו אין שני השדות האחרים – הארכיטיפלי והעצמי – מציאותיים. מנקודת המבט של תודעת אגו יש הפרדה ברורה בין חוץ לבין פנים, בין "סובייקטיבי" לבין "אובייקטיבי". לכן תודעת אגו רואה בפרטיסיפסיון מיסטיק מציאות כוזבת, משום שבמצב זה הסובייקט נטמע בתוך שדה בו הגבול בין סובייקט לאובייקט מטושטש או אף מבוטל. וכאן אומר נוימן משפט חשוב: "אנו (הפסיכולוגים) רגילים להסביר את המצב של פרטיסיפסיון מיסטיק כנובע מהשלכות. וכמו כן במהופך אנו אומרים שהשלכה מבנה חלק של הזהות הלא מודעת וכך מובילה לפרטיסיפסיון מיסטיק." אך אם אנחנו מקבלים את הפרטיסיפסיון מיסטיק כשדה מציאות ייחודי, המתקיים לצד שדה המציאות של המודע, כי אז לא מדובר בהשלכה אלא באחד ממישורי המציאות.

נוימן מביא דוגמה של אדם החווה שיש לו ידע פנימי סודי ובו זמנית עפה מעליו ציפור. הוא מייחס לציפור את מסירת הידע. אנחנו הפסיכולוגים נטען שהוא השליך את החוויה הפנימית שלו החוצה על הציפור. טענת ההשלכה מבוססת על כך שאנו מפרידים בין פנים וחוץ ולא רואים קשר מציאותי ביניהם, אלא מקריות בלבד. באופן זה אנו מבטלים את הקשר בין פנים וחוץ שמתקיים בשדה שאיננו שדה המציאות של התודעה, אולם גם הוא מציאות. על פי נוימן: "התיאור הנכון של העובדות יהיה שהידע אשר נמסר לאדם על ידי הציפור הינו ידע שדה, ידע חוצני (extraneous), הנוכח או מופיע בשדה החי בו כלולים גם הציפור וגם האדם הפרימיטיבי. " מה שכמובן תודעת אגו אינה מקבלת. לידע זה קורא נוימן "ידע חוצני". אנו מכנים אותו לא-מודע, ונוימן מתאר אותו כתוכן-שדה, שאין צורך להחליט לגביו אם הוא פנימי או חיצוני, הוא חוויה של המציאות האחידה. קשה לנו כפסיכולוגים להסתגל לשיטה הפנומנולוגית שנוימן משתמש בה כדי להבהיר ולהמשיג את התופעות הנצפות על ידינו כפסיכולוגים. שיטה זו מאפיינת את הפסיכולוגיה האקזיסטנציאליסטית שאינה מנסה להסביר את התופעות אלא לתאר אותן. לכן אין מקום למיכניזמים כמו "השלכה" כהסבר אלא, כמו שנוימן מתאר, כתכנים של מציאויות שמתקיימות זו בצד זו.

משדה הידע של תודעת האגו, הלא הוא מה שקרוי מישור המציאות, נוימן עובר לתאר את שדה הידע הארכיטיפלי.

השדה הארכיטיפלי: בתיאור השדה הארכיטיפלי נוימן אינו מתייחס לארכיטיפים שונים המרכיבים את הלא מודע הקולקטיבי, כפי שמקובל בדרך כלל בפסיכולוגיה האנליטית. בהמשגה של השדה הארכיטיפלי יש הרחבה מעבר לתיאור התופעות הסינכרוניות והבנתן בכתביו של יונג. הרי זה כאילו נוימן אומר: מה הפלא בתופעה סינכרונית מסוימת, והרי הסינכרוניות כמו כל תופעות T היא תופעה המתרחשת כל הזמן, וברגע מסוים התודעה שמה לב אליה ואז נדמה לתודעה שהתופעה הזו קרתה בזה הרגע מצירוף של נסיבות. מאידך, הארכיטיפ בהיותו טרנסגרסיבי כל הזמן ובכל מקום מזמן כל הזמן את מה שהתודעה מציינת כסינכרוניות.

בהמשך נוימן מנסח מחדש את המציאות הארכיטיפלית, כשהוא אינו מתמקד רק בנפש אלא מדגיש את הקשר בין אדם לאדם ובין אדם לעולם.

"העולם החיצוני נחוה כדימוי נתון מבחינה נפשית באותה מידה שהדימוי הנפשי הינו ההתרשמות של המישור הנפשי המוטבעת בחוויה הנחווית כחיצונית."

"כאשר אנו טוענים שהארכיטיפ מתגלה תמיד כהשלכה, משמעות הדבר שהוא מופיע בהקשר של בין אדם לאדם או בין אדם לעולם, אך לעולם אינו פיזי-חיצוני או נפשי-פנימי בלבד" ... "כל המכלול הקרוי החיים בתוך העולם הזה, כלול תמיד גם באירוע שנראה פנימי ככל שיהיה."

"העולם כמשהו שאינו רק נפשי ממלא אף הוא תפקיד משמעותי." נוימן מכניס את המושג "עולם", או "תבל" לשיח שלו על שדות הידע, וזו המשמעות עבורו של האופי הטרנסגרסיבי של הארכיטיפ: אין המדובר בהשלכה אלא בנוכחות השדה. וכך הוא כותב: "כך למשל, האנליטיקאי הוא בו זמנית מציאות פנימית וחיצונית, ארכיטיפית וייחודית-אינדיווידואלית אנושית. המציאות (של השדה) מייצגת coincidentia oppositorum פרדוקסלית המפצה על קוטביות ההתנסות של התודעה, אשר מתבטאת בזהות 'האמיתית' של העולם הפנימי והחיצוני, של הנפש ושל העולם.

נוימן מתאר את השדה הארכיטיפלי כבעל אופי אלטרנטיבי (מונח של נוימן). הכוונה היא לכך שהשדה הארכיטיפלי מופיע לעתים כחסר צורה ולעתים כבעל צורה, ובאופן פרדוקסלי נראה שהוא כזה ואף כזה ובה בעת אף אחד מהם.

מכאן עובר נוימן לדיון חשוב ומשמעותי במציאות האחידה דיון זה יוביל אותנו בהמשך לשדה העצמי.

המציאות האחידה איננה הפרטיסיפסיון מיסטיק אלא שדה אחדותי שמאפיין את שלושת מישורי המציאות, שיש לו שני היבטים: אנרגיה וצורה. השדה האחדותי הזה הוא אם כן גם שדה אנרגטי-דינמי וגם שדה בעל צורה שניתן לתפוס אותה. ההיבט הכפול הזה משתקף בנפש האדם. נוימן מכניס כאן בהקשר זה את המושגים נומינוזיות ולומינוזיות (מצגת של נומינוזיות ולומינוזיות). הנומינוזיות היא ההיבט האנרגטי-דינמי של המציאות האחידה. הלומינוזיות היא ההיבט של הצורה, שנוימן מכנה ההיבט הגופיפי. הלומינוזיות (הצורה) כמו גם הנומינוזיות (האנרגיה) אינן תכונות של הנפש המושלכות על העולם, אלא הן חלק מהמציאות אתן הנפש נמצאת בקשר. מה שנאמר כאן במפורש שאין המדובר בהשלכה מהעולם הפנימי-נפשי החוצה על המציאות, אלא שהן הנומינוזיות והן הלומינוזיות אינהרנטיות למציאות. שניהם מתקיימים לא רק בשדה הארכיטיפלי אלא בכל שלשת מישורי המציאות המתקיימים בו זמנית.

בהמשך מגדיר נוימן את אחדות ההפכים *Coincidentia oppositorum* כחיבור פרדוקסלי של הנומינוזיות והלומינוזיות. רק אם נסתכל על המציאות האחידה הן מנקודת מבט של אנרגיה (נומינוזיות) ושל צורה או גוף (לומינוזיות) נתקרב למבט נכון על מורכבותה של מציאות פרדוקסלית זו. עקרון יסודי הוא שההיבט הדינמי וההיבט של צורה ומשמעות שייכים זה לזה. כוח היצירה אינו רק אנרגיה חופשית אלא גם מטמיע עצמו בצורות ודימויים. כל זה מתרחש בכל מישורי המציאות: במישור האי-אורגני, במישור האורגני ובמישור הנפשי כדימוי או כצורה המכוונת ומעניקה משמעות.

מתוך התפיסה הזו של המציאות האחידה, טוען נוימן שהפסיכולוגיה חייבת אף היא להתייחס לנפש לא רק בהיבט האנרגטי-דינמי. ובכן נוימן מרחיב בדיון שלו בהקשר ללומינוזי שמיצג את ההיבט הצורני-גופיפי. אף אומר שהוא נמצא לא רק בנפש, אלא פעמים רבות הוא בעצם שייך ל"עולם", נמצא בחוץ ובפנים, וללא השלכה. זו המשמעות של "שדה". **אולי מכאן אפשר להבין מדוע נוימן במאמרי ארנוס אלה לא מתייחס אף פעם לארכיטיפ מסוים.** במבט של היום – 50 שנה אחרי הרצאותיו של נוימן בארנוס – ו-100 שנות פסיכולוגיה אנליטית – ניתן להבין את הייחודיות של נוימן המשתמש בשפה של הפסיכולוגיה האנליטית, אך הקונטקסט הוא אקזיסטנציאליסטי. ניתן להבין שנוימן במאמרים אלה עבר מעבר לעצמו כיונגיאני התפתחותי.

שדה העצמי: נוימן מציג את שדה העצמי – שבתיאורו ובהמשגתו אנו רואים את מקוריות מחשבתו של נוימן ואת התרומה הייחודית שלו. הוא מציב את שדה העצמי כשדה סידור הנעלה על השדה הארכיטיפלי. הקשר שבין שדה העצמי לתודעת אגו נוצר על ידי הציר שאפשר לקרוא אותו עצמי-אגו וגם אפשר לקרוא אותו אגו-עצמי. כאן נוימן מציג את מה שקראנו לו "מעבר ליונג": שמעבר לארכיטיפים יש שדה נוסף של העצמי, ושהעצמי הוא לא ארכיטיפ. השדה הזה פעיל בכל התחומים, לא רק בנפש האדם, אלא גם בעולם, בבילוגי בפזיזי ובכל.

נוימן רואה בציר אגו עצמי ייחודיותו של האדם, ורואה בו את הבסיס ליצירתיותו ולחירותו. "בשדה-המסדיר העמוק יותר, אשר כינינו שדה-העצמי, פועל טבע מסדיר ספונטני ויצירתי אשר עומד בניגוד לסידור הקבוע והנוקשה שמייצג המבנה הארכיטיפי לכשעצמו." נוימן אומר כאן במפורש שהארכיטיפים בהיותם תבניות הם מוגבלים ונוקשים, ומשווה אותם כמעט אחד לאחד עם האינסטינקטים. ואילו העצמי איננו ארכיטיפ, גם לא ארכיטיפ עליון, אלא שדה אחר המסדיר ומכוון אך הוא לא תבנית. הוא אמנם מצויר במודל טופוגרפי אבל הוא קיום (אקזיסטנציה) שהיא מעבר לפסיכולוגיה. לכן נוימן קורא למה שהוא מציג "מטא-פסיכולוגיה", כי הוא חוצה את הפסיכולוגיה והולך מעבר לארכיטיפ.

תיאור הצנטרוברסיה בשלבים מציג את עיקרי תורתו של נוימן על ציר אגו-עצמי: בשלב ראשון האגו הוא קומפלכס, כמו כל קומפלכס אחר ששורשיו בארכיטיפ. עד כאן אין הרחבה מעבר לדבריו של יונג. בשלב השני הצנטרוברסיה מביאה למרכז מערכת התודעה באגו, כלומר האגו כבר אינו קומפלכס, אלא הוא מישור המציאות של התודעה לכשעצמו. בשלב השלישי האגו מכיר במקומו כשלוחה ולוין של העצמי. זוהי הארה שהאגו המודע מגיע אליה, של מקומו היחסי כ"בנו של העצמי". אולם בעצם היות האגו מחובר עם העצמי ושניהם מצויים על הציר עצמי-אגו, הריהו חלק משדה העצמי אשר "נעלה מהשדה הארכיטיפי ומסוגל לסנכרן את ההסדרה של פנים וחוץ באופן חופשי יותר מאשר השדה התחום של המבנה הארכיטיפי המוגבל מעצם טיבו." במאמר "הנפש כמקום היצירה" מסביר נוימן שבשלב השלישי כאשר האגו מחובר לעצמי הוא איננו קומפלכס אלא חלק מכוליות אגו-עצמי אשר מגשימה את התהליך היצירתי.

אם מסתכלים על התרשים אפשר לראות שנוימן מתאר את הצנטרוברסיה בשני צירים: הציר האנכי שעליו מהלך של התקרבות בין השדה הארכיטיפי לשדה העצמי והשקיעה של האישיות אל תוך השדה הארכיטיפי הנפגש עם שדה העצמי. הציר האופקי שעליו מתרחשת האינטגרציה בין הפסיכה לעולם יחד עם ההתקרבות של האגו והעצמי. שני הצירים מתקיימים יחד ויוצרים את הצנטרוברסיה.

נוימן האקזיסטנציאליסט מציג את החירות אשר עבורו היא החירות היצירתית. היא ניתנת בכל מישורי המציאות בהתאם למיקום בתהליך ההתפתחותי האינטגרטיבי. "הטרנספורמציה של הנפש מופיעה בזיקותיו המשתנות של האדם למישורי המציאות ככל שהללו הופכים לנגישים עבורו. החירות היצירתית של החיים כמו גם היקף ההתנסות והלומינוזיות שלה תלויים ישירות בשלב הטרנספורמציה בו נמצאת אישיות האדם." בנקודת הצנטרוברסיה של האישיות "שדה-העצמי המקיף את העולם כולו, ונקודת המרכז בתוך הנפש נהיים זהים. צורת העצמי שבמרכז, האלוהות שבתוכנו, מתגלה כאלוהות הבוראת את העולם."

העקרון המרכזי בדברים אלה הוא שאין הבחנה יותר בין העצמי האישי האחראי לתהליך האינדיווידואציה שלי לבין העצמי הגדול המנחה את העולם כולו. משמעות הדבר, שסמלים של העצמי אינם בגדר השלכות של העולם הפנימי על החוץ, ולא השתקפות החוץ בעולם הפנימי, אלא הם האחדות בין החוץ והפנים. עבור נוימן אין מקום לשאלה האם אלוהים הוא השלכה של העצמי

בעולם הפנימי על החוץ. אלוהים מצוי הן בפנים והן בחוץ, והוא מתגלה בצנטרורברסיה. המאמר מסתיים בסוג של הארה "בנוכחות האחדות של שדה-העצמי, השדה הארכיטיפי, האישיות האנושית ותודעת-האגו, עובר האגו מעבר לאוריינטציה המשולשת שלו כלפי העולם, הנפש והעצמי, ומשיג אוריינטציה של אחדות מן הסוג הרביעי המבטאת את הזהות של כל מה שהיה מובחן עד כה כעולם ונפש, עצמי ואגו. התנסות של אחדות זו הינה הביטוי העליון של צורה מעוצבת ובכך מושלמת הענקת המשמעות ליילוד האגו מהעצמי, העובר כחוט השני בתולדות האבולוציה וההיסטוריה האנושית."

ומכאן מעבר ישיר למאמר "הנפש כמקום היצירה"

"הנפש כמקום היצירה" (1959)

במסה "הנפש כמקום היצירה" מציג נוימן את האבולוציה של מה שהוא מכנה "רוח החיים היצירתית" של האדם, אשר חבויה כבר מראש בכל הבריאה. עמדתו הבסיסית של נוימן היא שהכוח היצירתי של האדם מכוון למתן משמעות לחייו כיחיד, ומתוך השקפה זו הוא מציג את האבולוציה של אותה יצירתיות.

נוימן מביא היבט אבולוציוני של הציר אגו-עצמי, כחלק מההתפתחות האנושית בכלל, מתוך נקודת ראות של אנתרופולוגיה פילוסופית. הוא משתמש בהקשר של האגו במושגים של הטיפולוגיה היונגיאנית – אקסטרורברסיה ואינטרורברסיה, אך מציג אותם לא כעמדות של האישיות אלא כשני היבטים בו-זמניים של האגו המתקיימים כל העת. האגו הוא (20) "יאנוסי" בעל שתי פנים, בתנועה אקסטרובטית ואינטרוברטית, מסתכל פעמים פנימה ופעמים החוצה.

נוימן מסביר שהשלכה היא נטייה לאקסטרורברסיה, נטייה שהיתה מרכזית בפאזה הקדומה של התפתחות האדם ועדיין משפיעה על האדם המודרני. הוא מגדיר הגדרה אבולוציונית מהי השלכה: "מה שמכונה בפסיכולוגיה המעמקים "השלכה" היא המשך של האקסטרורברסיה הראשונית של תהליכי החיים הביו-פסיכיים."

נוימן מתאר את ההתפתחות האנושית הספציפית של הנפש, כיציאה מהאקסטרורברסיה הראשונית ההישרדותית של כל היצורים החיים. זהו תהליך חדש הכולל קיטוב העולם לחוץ ופנים. כאן לדעתנו מביא נוימן את האגו בזווית חדשה: זהו אגו שטמון בו פוטנציאל של גמישות ויצירתיות. אנחנו יכולים לדמיין לעצמנו את ראשו של יאנוס בעל שתי הפנים המסתובב פנימה והחוצה על אותו הציר, הציר אגו-עצמי. כל עוד האדם אינו מודע ל"יאנוסיות" הזו הוא ישליך את הפנים החוצה, כלומר הנטייה לאקסטרורברסיה תישאר חזקה. מצב זה מביא להפרדה של העולם הנפשי רוחני כעולם על-טבעי ודמוני, בו שולטת החשיבה המאגית.

בתורת האבולוציה המקובלת מדובר על תהליך דיפרנציאציה גוברת שבו הנפשי הוא התפתחות מאוחרת מתוך שלב מוקדם בו לא היה היסוד הפסיכו-רוחני קיים. ובניגוד לכך מעיד נוימן על המטא-פסיכולוגיה שלו: "ברור לקורא שהגישה המטא פסיכולוגית שלנו הינה ניסיון פרשני מסוג אחר, שכן אנו רואים בבריאה וביצירתיות התגלות ראשונית של רוח החיים שהגיעה לביטוייה הברור והייחודי ביותר בנפש האנושית." תודעת האגו בעל שתי הפנים המתעצמת מתייחסת

לעקרון היצירתי ולעולם בכלל בשני המבטים: המבט שרואה את העולם כחיצוני, בהיבט לומיננזי וכביכול "אינו יודע" שזהו היבט אחד בלבד. המבט הקוטבי, זה הרואה את העולם כפנימי, בהיבט נומיננזי, וכביכול "אינו יודע" על ההיבט השני, היבט הצורה-גוף הלומיננזי. עדיין מבחינה אבולוציונית אלה שני היבטים קוטביים של תודעת האגו היאנוסית, ולכן אין התודעה מסוגלת לתפוס את המציאות האחידה.

ככל שנמשכת התפתחותה של התודעה ה'יאנוסית', מתבררת הבי-פולריות של הנפש, ומתרחשת תפנית תודעתית, שאפשר לקרוא לה מהפכנית. האקסטרורברסיה הראשונית של כוחות-האגו מתחלפת, מכיוון שהתפתחותו של האגו מביאה לכך שאינו יכול להתעלם מההיבט הנומיננזי, כלומר המבט האינטרורברטי עולה, ויש לתודעת האגו אפשרות לראות את יחסיות התופעות ולחדור מבעד למה שהמבט האקסטרורברטי מכנה "מציאות התופעות". במלים אחרות, כפי שמיד נקרא בדברי נוימן עצמו, התודעה המפותחת יותר – תודעתו של האדם המודרני – מכירה בנפש ובעולם הפנימי, אך עדיין ההתבוננות בה היא מקוטבת. "כאשר האגו נהיה מודע לפנימיותה של הנפש עדיין לא מתרחשת התפתחות חדשה מלבד לידתה של פסיכולוגיה המעמקים, אשר ככל מדע אחר מבינה את המציאות באמצעות תהליך של השוואות והנגדות, ומתייחסת למציאות זו מבחוץ – הווי אומר התייחסות כאל אובייקט כמו במדעי הטבע."

נוימן אומר כאן שפסיכולוגיה המעמקים כתחום של חקר הנפש יש בה התייחסות למציאות הפנימית והחיצונית כאל אובייקט. תגליותיו של יונג אודות הנפשי באו מתוך התנסויותיו וחזיונותיו האישיים אשר התגלו בפנינו ב'ספר האדום' שהתפרסם לאחרונה. אולם עבור יונג היתה חשיבות רבה להעמדתו את תגליותיו באור מדעי. מכאן נובעת התחושה שיש ללומד את תורתו של יונג שיש 'יאנוסיות' המלווה את כתיבתו לאורכה. במסות האחרונות של נוימן הוא מעמיד את עצמו באופן מפורש כהוגה דעות מטא-פסיכולוגי העומד בזכות עצמו ומגדיר מחדש את תפיסתו ההתפתחותית ומוותר על הצורך באמפיריציזם, כפי שנראה בבירור במשפטים הבאים.

"כאשר האדם חווה עצמו כצורה מעוצבת של אגו-עצמי מדובר במצב שונה לחלוטין. הריהו מודע לא לפנימיותו אלא להוויה הפנימית שלו. הוא חווה עצמו בהוויה של אגו-עצמי ככוח יוצר ומעצב החי בתוכו, באגו שלו ובעצמי שלו. כאגו הוא חלק מכוח זה, וכעצמי הוא הוא כוח זה."

לשינוי העצום המתחולל באדם במצב זה, קורא נוימן 'גורל' (Destiny). הוא חדל לחוות עצמו כ'אדם יחסי', ומסוגל לחוות עצמו גם כמה שניתן לכנות 'אדם אבסולוטי'. זוהי חוויה של הנומיננזיות של עצמו. "חוויה זו מתרחשת בכאן ועכשיו של העולם הזה ובעיותיו, ובשום פנים ואופן לא ב'מרחב פנוי' נשגב כלשהו, שהרי 'לשאת גורל' אין פירושו להתקיים מחוץ לזמן."

דגש זה של נוימן על כך שמדובר ב"כאן ועכשיו", בעולם הזה ולא באיזו ספירה רוחנית עליונה, מעיד על תפיסתו האקזיסטנציאליסטית-דיאלוגית, המושפעת מכתביו של מרטין בובר.

נוימן מתאר את האגו בהוויתו החדשה הזו כאיבר של צנטרורברסיה, כבא-כוחו של העצמי, חדל להיות מקובע כמרכז של מערכת תודעתית סגורה. הוא חווה עצמו כפתיחות נומיננזית הקשורה לעצמי. זוהי חוויה חסרת גבולות וצורה, חוויה שהיא החירות הקיומית האבסולוטית. לא מדובר כאן ב"חופש הרצון" של רק-אגו המודע. כשנוימן כותב רק-אגו כוונתו לכך שהאגו או התודעה, אינו מכיר בחיבור שלו לעצמי כשלוחה ו"שוכח שהוא בן המלך". אז נדמה לאגו שהוא השולט אך זו טעות, מכיוון שאז האגו הוא באמת קומפלכס ובתור שכזה הוא נשלט. כאשר האגו מחובר

לעצמי הוא איננו קומפלכס אלא חלק מכוליות אגו-עצמי אשר מגשימה את התהליך היצירתי. נפתח מרחב בין האגו לבין העצמי המפנה מקום לתהליך היצירתי. המודעות, אם כן, אינה נותנת את החירות האמיתית! החירות והפתיחות הם במרחב בין האגו לבין העצמי, המאפשר יצירתיות. בהקשר זה מביא נוימן סיפור חסידי שהעסיק את מחשבתו שנים רבות. "זהו סיפור המסופר על ידי רבי על יהודי פשוט שהנביא אליהו התגלה לפניו. משמעות התגלותו של הנביא אליהו היא "החניכה של היחיד למסורתין של התורה" הרבי נשאל האם יתכן הדבר מאחר שהתגלות הנביא נמנעה מאבן-עזרא שליטא אשר היה על רמה רוחנית הרבה יותר גבוהה. הרבי ענה שחלקיק גדול או קטן של נשמת הכול של אליהו נכנסת בכל ילד וילדה בהתאם למזגו ולשורשיו. ואם האדם בבגרותו מפתח חלקיק זה של נשמת הכול של אליהו אזי יתגלה לו אליהו. האדם הפשוט שנגלה לו אליהו הגשים את החלקיק הקטן שלו של נשמת אליהו, ואילו אבן עזרא לא הגשים את החלק שלו שהיה הרבה יותר גדול." נוימן מביא סיפור חסידי זה מתוך ספרו של בובר Tales of the Hasidim נוימן בחר בסיפור חסידי זה משום שהרעיון שנעדר-הצורה שהוא אלוהים הבורא מצוי בכל חלקיק של העולם הזה וכל חלקיק יכול להגשים את הנומינוזיות שלו, הוא רעיון בסיסי בחסידות אשר היא אחד ממקורות תפיסתו. בנקודה זו, אנו מקווים שהמושג "ציר-אגו-עצמי" נהיר מעט יותר, ובמאמר השלישי והאחרון שנדבר עליו היום, "האדם ומשמעות", מועלית שאלת המשמעות של הווית האדם בהקשר לציר-אגו-עצמי.

האדם ומשמעות (1957)

במסה " אדם ומשמעות" מתמודד נוימן עם שאלת משמעות הקיום ומביא את עצמו כמאמין באלוהים וכמחובר למורשת היהודית. כתיבה זו של נוימן מתוך החיבור שלו עם היהדות יש בה מעין "תשובה ליונג", שכן בעניין זה מרחיב נוימן את מה שכתב יונג במסה "תשובה לאיוב". יונג עצמו, בערוב ימיו, בראיון בשנת 1955 לרגל יום הולדתו ה-80, אמר: "הרבי החסידי רבי בר ממזריץ', שמכנים אותו המגיד הגדול הקדים במאה ה-18 את כל הפסיכולוגיה שלי". אין טוב מלהביא את המלים של נוימן עצמו: "המסע שלי לימד אותי לחוות ולכבד את האלוהי כחסר דמות וצורה וכיצירתי. יתכן שמסע זה קרב אותי לתובנה של הגילוי העצמי של יהוה, אשר הוציאנו ממצרים ונתן בנו סימנים. בכל דור ודור מתרחשת מחדש יציאת מצרים זו, אשר הוויתה היא **אהיה אשר אהיה**. מאחר וכל אדם המחפש אחר תשובה לשאלת המשמעות יכול לדבר רק מתוך התנסותו האישית, יכול אני לדבר מתוך התנסותי האישית על המשמעות עבורי של **אהיה אשר אהיה** בהקשר זה....אני משוכנע בכך שנקודת התודעה המצויה בי כאגו - בהנחה שיש לי תודעה - מקורה ב**אהיה אשר אהיה**, שמו המפורש של האלוהים. נקודת-אגו נומינוזית זו של התודעה, היוצרת אותי כאגו בכל עת ואני נתון בידיה, היא מבנה האגו-עצמי האמיתי של הוויתי הבלתי ניתנת לערעור. " ובהמשך: האמרה "נקרא או לא נקרא אלוהים לעד נוכח" (vocatus) *atque non vocatus deus aderit* ברת תוקף בניסוח: אהיה אשר אהיה לעד נוכח בין במודע

ובין בלא-מודע. "

האמרה הלטינית דלעיל חקוקה על משקוף דלת הכניסה של ביתו של יונג בקונזנאכט. נוימן אינו מזכיר כאן את דבר היותה של האמרה חקוקה על משקוף דלת הכניסה של ביתו של יונג. בקריאתנו את נוימן הוא אומר כאן: אכן זו אמרה ברת תוקף, אך עבורי היא חקוקה בניסוח היהודי של ספר שמות "אהיה אשר אהיה".

נוימן מפרט את טענתו העיקרית: היצירתי שבנפש האנושית שמקורו בלא-מודע הקולקטיבי מתקיים תמיד. הן בקשר בין אדם לאדם, הן בקשר של אדם יחיד עם כלל האנושות, והן בקשר התוך-אישי שבין התודעה למציאות האחידה של הלא-מודע. בזאת רואה נוימן את המשמעות של חיי אנוש ואת התקווה להתפתחותה גם כאשר נדמה לנו כי האנושות הגיעה למצב של אין-מוצא. הקשר בין אדם לאדם ושל כל אדם עם האנושות כולה המאפשר את התממשות היצירתיות, הוא היבט של הדיאלוג נותן המשמעות. "אין בעולם מצב בו היצירתיות הבלתי מותנית איננה חיה, לכן גם אין בנמצא מצב של שבי במובן העמוק. ..האדם הוא תמיד יותר מאשר אגו המפורר לחלקיקים ואין התפתחות תעשייתית או טכנולוגית היכולה לשדוד אותו מהיותו האדם היצירתי-הבורא. "

אולם הקשר למציאות האחידה עומד בסכנתה של התפתחות התודעה בתוך קאנון תרבותי, אשר עלולה להביא לניכור בין האגו המתפתח לבין העצמי, עד כדי כך שהוא כביכול שוכח שהינו שלוחה של אותו עצמי שהוא המקור. תחושת הניכור והבידוד של בן המלך באה מתוך כך שלא יכול להיזכר בחוויה של בן מלך. יכולים אנו להוסיף בעקבות חשיבתו של נוימן, שהאגו לא יכול להיזכר גם בחוויה של היותו בן מלכה, כלומר גם במטריארכט, שם המוות הוא מוות שמביא לחיים ולא כליון שאין אחריו כלום. " רק כאשר האגו מסוגל להתרחק מהיותו עבד לרק-אגו בתוך רק-עולם, הוא מצליח להחזיר לעצמו מחדש את ההוויה של אגו-עצמי. "

המושגים "רק-אגו" ו"רק-עולם" הם מושגים שטבע נוימן המבטאים את השבירה של הקשר למציאות האחידה. "הנפש, או ליתר דיוק מה שאנו רגילים לכנות כך, היא מארג בלתי ניתן להתרה של העולם הגשמי, האנושי והאלוהי. תודעת האגו מנסה וחיבת לנסות להבחין בין היות-יחיד, היות-בתוך והיות-מנגד, אשר בעומק הנפש מהווים חווית המציאות האחידה. אולם יש לזכור שבניית החיים לא מתרחשת אי שם מחוץ לעולם אלא בתוכו. העולם קיים בתוך האדם לא רק כחומר אלא גם כתפקוד. על כן האדם והעולם מחוברים זה לזה ומקיימים יחסי גומלין הדדיים תמידיים. האדם מתפתח בתוך העולם ויודע אותו. "

כאקזיסטנציאליסט מדגיש נוימן את העולם כמרכיב מרכזי של הנפש ובשונה מיונג שמדבר על קומפלכס אגו, נוימן מבחין בין רק-אגו שהוא כוזב לבין אגו-עצמי שהוא הוויה ממשית. ההוויה של אגו-עצמי היא "אלוהי שנברא מן האלוהי ושייך לו", ולא השלכת העצמי על אלוהים. נוימן טוען בלהט שהאגו והעצמי אינם שונים מהותית זה מזה – אלא אלה מדרגות שונות של האלוהי. במלים אחרות היבטים שונים או מצבי שקיפות שונים של אמיתיות ההוויה.

נסיים הרצאתנו בקריאה האתית שנוימן קורא לנו "מכאן ניצב לפנינו אתגר מכריע: עלינו להאיר את החשיכה, אליה הגענו בהסתמכנו יתר על המידה על ה-"רק-אגו". באומרי "אתגר", הכוונה לכך שעלינו לחוות עצמנו כבני אדם, כי רק בהוויתנו כאגו-עצמי אנו מסוגלים להתעלות מעבר לאגו ולהיות ל"הומו-הומאנוס" בייחודיותו כבייחודיותנו... משוחררים ופתוחים שייכים לעולם

ובראי העולם."

[\[Home Page\]](#) [\[About us\]](#)
[\[Members\]](#) [\[Training
program\]](#) [\[Links\]](#)
[\[Psychotherapy school\]](#) [\[For
The Public\]](#) [\[Society's
Journal\]](#) [\[Contact us\]](#)